

Teodor Šučur

KAJ JE DRUGAČNOST?

Na problematiko "drugačnost, da ali ne" naletim v trenutku prvega kontakta normalne osebe z "drugačno". Gre za slučajno srečanje: npr. na ulici, na avtobusu, kjer normalna oseba vidi "norca" prvič, brez kakršnekoli psihološke ali psihiatrične izobrazbe, polna predsodkov. Takrat je "drugačna" oseba prvič stigmatizirana kot norec, "psiho", "šizo", "strganec" ali pa kot "bolna oseba", ki je smatrana kot nora, nenavadna, čudna, skratka DRUGAČNA.

Plitvi ljudje se taki osebi kvečjemu smejiijo, posmehujejo, se jim smili, se ji čudijo, ali onemijo v nerazumevanju vedenja "nore" osebe. Ključna poanta te pozicije "vaškega čudaka" je v tem, da je taka oseba razumljena kot DRUGAČNA in ne kot bolna v medicinskem smislu. Tudi denotacija "bolan" ima močne konotacije "čuden", "strgan", ali celo "dekadenten", za bolj primitivne ljudi pa tudi konotacijo "obseden s hudičem" ali čim podobnim.

Drugi problem je problem vsakdanjega kontakta z drugačno osebo. Najlepši primer je seveda družina. Družinski člani si sicer s svojimi bogatimi izkušnjami lahko bolje predstavljajo "bolnost" ali "bolezen" "bolnega". Toda zaradi večnega preostanka nevednosti, ki se potrjuje dan na dan, je ta oseba še vedno DRUGAČNA. Oni lahko razumejo celo tako bolezen kot je rak ali aids ali levkemija...Toda "tiste bolezni" pa vendarle ne morejo razumeti.

In tretjič: komu je od boga dan privilegij razumevanja "bolezni"? Nikomur drugemu kot psihiatru; in on... ali jo res razume? Sklepamo lahko: če medicinec razume bolezen, jo zna ozdraviti. Psihiater ne zna ozdraviti "bolezni", torej - je ne razume. Oseba ostaja DRUGAČNA. In kaj za božjo voljo je ta drugačnost?

Psihoanaliza ima ta privilegij, da lahko natančno določi vzrok "bolezni" npr. nevroze ali celo psihoze. Za razliko od medicine lahko takorekoč določi dan in uro, ko se je zgodil ta in ta dogodek, katerega posledice so bile te in te. Psihoanalitik s srcem verjame, da je našel pravi vzrok, kajti razkritje le-tega je omogočilo razrešitev ali vsaj začetek razrešitve npr. nevroze. Tukaj se je s Freudom drugačnost na nek način že opredelila. S Freudom je denotacija "drugačnost" imela zelo očitne konotacije "bolezni". Kljub očitnim psihogenim vzrokom je tem osebam dana vnaprej neka prevelika

"občutljivost", ki je hereditarna in s tem biološko pogojena. Freud je konec koncev upal, da bo psihoanalizo zamenjala kemija ali fizika. Problem pa je v tem, da kljub enakim travmatičnim dogodkom ene osebe preživijo, druge pa postanejo blazne. ČE JAZ NISEM SPOSOBEN DRUGAČNOSTI, POTEM MORA OBSTAJATI NEK VZROK ZA DRUGAČNOST DRUGEGA. In ta MÓRA je magnet, ki pripelje znanost na mesto razsojevalca. Psihiatrija MÓRA rešiti eminentno psihološki ali celo filozofski problem. Kajti, če ne bi bilo tistega MÓRA, ki zahteva tipno in vidno določen mediator - vzrok med zdravjem uma in norostjo bi se celoten problem skrčil na ODNOS med norostjo in normalnostjo.

Pozitivistična znanost vidi vzrok, ki je posrednik med norostjo in normalnostjo, ne vidi pa relacij vzajemnega odnosa, ki je vsaj teoretično filozofske narave. In zakaj ne bi bil praktično psihološke narave? Ne rečem, da tega psihiatri niso delali ali hoteli, saj so vendar mnogi psihiatri utemeljitelji psiholoških ali celo filozofskih šol. Toda, ali ima to hotenje tudi povprečni psihiater? Kolikor vem - NE. In dopustite, da skušam dopolniti ta manko; ne z namenom, da rešim ta problem filozofsko-psihološko, ampak da poskusim to drugačnost na nek način udomačiti.

Kot je bilo rečeno, gre za ODNOS med norostjo in normalnostjo, bolj precizno rečeno, za odnos med "boleznijo" in "bolnim". Zakaj to? Odgovor nam da sama medicina. Če "bolnika" "zdravimo" z elektrošoki in tabletami, nam celo uspe, da ga spravimo v normalno duševno stanje (seveda ne vemo zakaj), toda "BOLEZEN" OSTAJA, kajti ponavadi pride do "recidiva". In poanta ni v tem, da bolezen ostaja, ampak v "ponavadi". Kajti, če zdravimo dva bolnika na isti način in eden ostane "bolan", drugi pa ozdravi, se lahko vprašamo zakaj. Medicina nam lahko ponudi mnogo vabljivih znanstvenih t.j. nevrolško-fizioloških razlag, toda v oči bije dejstvo, da je "norec" postal normalen šele naknadno, ko si je uredil svoje življenje, se poročil, dobil službo, otroke... Šele takrat je postal trajno zdrav in "recidivi" so se pojavljali le takrat, ko je v njegovem življenju prišlo do krize. Torej "bolezen" ni samo odgovor na vprašanje iz otroštva, ampak predvsem na vprašanje iz sedanjosti in v sedanjost se vpleta še prihodnost.

Torej dejstvo, da se je odnos "bolnik"- "bolezen" premaknil v odnos "bolnik"- življenje, nosi v sebi veliko.

1. Odnos "bolnik" (zdaj normalen) - življenje je logična posledica odnosa "bolnik"-bolezen.

2. Odnos "bolnik"-"bolezen" je v prvi vrsti psihološki: to je MOJ odnos do MOJE "bolezni", potem pa tudi meta-psihološki (npr. relacija halucinacija - čustva) in filozofski. Filozofski odnos je lahko ontološki (ali se duša v psihozi spremeni, ali kdo je izza "bolezni" -jaz ali Drugi), fenomenološki (kako jo doživljam), itd.

Ker nas zanima predvsem psihološki vidik ter njegove teoretične in praktične posledice, se moramo vprašati: ali ima MOJ odnos do MOJE "bolezni" kakšen vpliv na spreminjanje MOJE "bolezni"? Zakaj poudarjam besedo MOJ? Vsaka blodnja, obsedenost, "neprimerno" čustvo ali gesta, vse to je moje in gre iz mene, vzrok je v meni, celo halucinacije in glasovi, vse to je moje, iz moje duše, sestavni del mojega duševnega telesa. Zato sem nekoč (ne vem, kdaj) vplival na "bolezen" (ne vem, kako) in tisti primaren vzrok niti ni važen. Tudi če je primaren vzrok zares in samo fiziološki, to še ne reši dileme: kaj pa zdaj, kaj naj naredim z "bolezni"? To je dilema odnosa do moje "bolezni". In rešitev te dileme, to bom poleg drugega poskušal prikazati tu, je tudi rešitev sama ali ozdravljenje.

Kako bi zdaj opredelili drugačnost? Zelo preprosto. Drugačnost je drugačnost. To pomeni, da se obnašam in mislim drugače, nenormalno. Drugačnost pomeni vsako drugačnost, takega, kot me vidi družba, ljudje, prijatelji. Poanta je v tem, da ne smemo (predvsem tega ne sme "bolnik") gledati na drugačnost kot na družbeni ali politični problem (Laing), ampak na inherentno in eminentno POSAMEZNIKOV problem. Še dobro, da me drugi vidijo kot drugačnega, zdaj vsaj vem, da imam problem in **TAPROBLEM JE MOJ PROBLEM, ZATO GA MORAM REŠITI SAM** (če imam srečo najdem pametnega psihoterapevta, drugače pa mi ne more pomagati nihče drug kot jaz sam) Še več. Problem, se izkaže, ni problem nevroze ali psihoze kot take, ampak nek problem, ki sem ga pozabil (po Freudu potlačil) rešiti, ker je bil ta problem temeljnega pomena za moj duševni razvoj.

Psihološko gledano, razmišljanje o fizioloških vzrokih samo zavede osebo daleč, daleč stran od pravega, samo njej inherentnega, značilnega problema. Kvaliteta (in če hočete, kvantiteta) drugačnosti je premosorazmerna kvaliteti (ponotranjenosti, globini, velikosti) problema, ki ga mora oseba rešiti, če hoče postati normalna. Tudi normalne osebe nimajo samo finančnih težav, ampak tudi ljubezenske, probleme z nadrejenimi, otroki..., ki so za vsakogar intimni. Eden od takih težkih intimnih problemov je npr. smrt ljubljene osebe. Čeprav so naše reakcije lahko zelo dramatične, niso "drugačne", to je čudne, četudi se zavlečejo. To razumemo. In zakaj si ne bi mogli predstavljati, da neka

kronično depresivna oseba pač žaluje za nečim, česar sama ne ve, mogoče preprosto zaradi tega, ker je pozabila.

Zakaj ne bi gledali na osebo, ki hodi po cesti in vsakega mimoidočega ogovori po italijansko, kot na osebo, ki je npr. nekoč živela v Italiji, pa so jo nasilno odpeljali v Slovenijo. Tako si želi nazaj, da si zaradi obupa sama pri sebi ustvari Italijo. Lahko pa si izmislimo drugačno zgodbo. Lahko bi celo naredili družabno igro iz tega v slogu: "Povej najbolj smešno zgodbo, zakaj je ta in ta norec "znorel"! Poanta slednjega stavka ni v šali, ampak v tem, da si lahko izmislimo neskončno veliko enako verjetnih zgodb o nastanku norosti pri nekem človeku. In dejstvo je, da čim bolj poznamo tega človeka, tem manj enako verjetnih zgodb si lahko izmislimo. Na koncu nam ostane samo ena, ki jo potem dopolnjujemo. Poslednja zgodba bi bila zgodba življenja tega človeka in ta zgodba bi predstavljala osnovni problem tega človeka. Ko bi ta človek zavestno rešil svoj problem, zaradi katerega je drugačen, ne bi bil več drugačen, drugačnost kot problem bi izginila!

Še enkrat bi ponovil - drugačnost je drugačnost. Npr. dva prijatelja hodita po cesti in eden od njiju nenadoma poskoči in reče: "Joj, kako sem vesel!" Kaj naj si drugi prijatelj misli? Mogoče ga zaskrbi, da z njim ni nekaj v redu in potem se mora, logično, o tem prepričati. Lahko ga sprašuje, poizveduje okoli, kaj se mu je zadnje čase zgodilo, lahko vpraša, če je z družino vse v redu... Nekaj bo zanesljivo našel, kar bo lahko povezal s tistim nenavadnim dogodkom. Lahko si o vsem tem naredi teorijo, lahko mu jo celo pove, če je pameten, mu lahko svetuje, če pa je še bolj pameten, ga pusti pri miru.

Prvič zato, ker prvi prijatelj sploh ni vprašal za pomoč in drugič (drugi prijatelj lahko tako sklepa), ker je drugačen in meni zato nerazumljiv. Pomagam mu lahko samo:

1. če me prosi
2. če ga lahko kolikor toliko razumem
3. če ga znam na podlagi tega razumevanja usmerjati
4. če mu znam pomagati, da SAM pride do bistva svojega problema, do poslednje zgodbe.

PUSTITI ČLOVEKA PRI MIRU, ČE MU NE ZNAMO POMAGATI, je zlato pravilo, ki bi ga kazalo v psihiatriji bolj upoštevati. Pustiti človeka pri miru, pomeni opredeliti se do njegove drugačnosti:

1. Drugačnost opredeli samo sebe. Vsebina drugačnosti opredeli samo drugačnost, drugačen je, ker dela to in to.

2. Drugačnosti ne morem razumeti, če nisem kompetenten. Spekulacija mi ne daje privilegija niti, da se ga dotaknem.

Tu pridemo spet do bistva problematike psihiatrije. Kompetentni niso, saj niti za enega uporabnika 100% zanesljivo ne vedo, da to vodi do tega in tega. Če sem bolj precizen lahko rečem, da ima kompetenca več nivojev. Najvišja kompetenca daje možnost trditve: "Natančno vem, zakaj to počne". Nižji nivo je: "Pazil bom nanj, da se mu kaj ne zgodi, poskušal pa ga bom ohraniti v ritmu vsakdanjega življenja. ČE NI ČLOVEKA, KI BI MU POMAGAL NAJTI POSLEDNJO ZGODBO, MU BOM VSAJ OMOGOČIL POGOJE, DA SI JO SAM NAJDE, pa čeprav bo iskanje trajalo leta in leta." Kdo drug bo bolje razumel mojo drugačnost kot jaz sam? Nekoč bom že razumel, iskanje teče. In to je pomembno: ISKANJE TEČE.

Drugačni trpi v svoji drugačnosti, NE ZARADI DRUGIH, ampak zaradi sebe. Izvor bolečine je popolnoma notranji in to ISKANJE, je kot življenje NARAVEN PROCES, kajti biti DRUGAČEN, pomeni biti IŠČOČI. Drugačnost absolutno pogojuje ISKANJE poslednje zgodbe in kakor pride drugačnost NARAVNO, tako se razvija tudi ISKANJE. Kompetentni smo le, če se znamo sinhronizirati z ISKANJEM. Takrat lahko iskanje pospešimo. Vse ostalo samo škoduje. In škoda je lahko nepopravljiva. Vzemimo primer. Neka ženska "znori" in je prepričana, da so njeni otroci bilke, rastlinice, ki jih je treba negovati, paziti. Kaj naredi psihiater? Psihiater zaradi svoje "izkušenosti" ponavadi sploh ne posluša, kaj uporabnik govori, temveč ga resignirano nekam uvrsti, ga kategorizira in se loti "zdravljenja" s tabletami, elektrošoki... Postavimo se zdaj v vlogo te ženske:

1. Ta oseba ni ločena od sveta samo s psihozo, temveč tudi z odnosom psihiatra, ki je ne posluša in se ji s tem odtuja. Tako postane oseba dvakratno ločena od sveta.
2. Ko postane ta oseba deloma normalna, dobi zelo neprijeten občutek "čudnosti", "izkrivljenosti", takorekoč občutek samo-patološkosti: "Jaz sem vendar bolan!" Logična posledica je, da se ta oseba boji svoje drugačnosti. Tako se sama sebi odtuji. Vprašanje njene identitete: "Kaj sem jaz? Sem to ali ono, ta misel ali halucinacija?", se pojavi v svoji najbolj pereči obliki. Filozofsko vprašanje identitete postane življenjsko vprašanje. In tista ženska se lahko samo zgrozi nad samo seboj: "Le kako sem lahko imela svoje otroke za bilke!?" Tako se vedno bolj oddaljuje od sebe in vse svoje upe položi v tablete.
3. Zaradi vsega tega je ta oseba trojno odtujena. Prva odtujitev je,

- *lingvistično simbolna* (stvari so postale simboli za nekaj drugega: otroci so simboli za bilke in obratno)
- *verbalno - komunikacijska* (psihiater ne posluša, se morda posmehuje, je pokroviteljski...)
- *fizična* (psihiatrična klinika je ZAPOR!)

Temu lahko dodamo še notranjo odtujitev. Drugačnosti se oseba ustraši (prva faza odtujitve, prej je bila cela v tej drugačnosti). Prej je bila potopljena v njej. sestavni del le-te. Zdaj to dojema kot epifenomen, ki ga je treba takorekoč kirurško odstraniti. Oseba skuša biti indiferentna do drugačnosti (druga faza odtujitve). Seveda ji vse to ne uspeva, kajti drugačnost jo prej ali slej potegne nazaj vase, odtujitev in strah pred samim seboj pa se poglabljata.

Situacija je kritična. Oseba je vse bolj prisiljena, da zavzame nek odnos do drugačnosti, drugačnost ji je takorekoč postavljena pred nos. Psihiatri uporabnike zelo drastično soočijo z njihovo drugačnostjo v vsej njihovi bolečini. Rezultat je zelo negativen odnos do svoje drugačnosti s strani uporabnikov, ki se znajdejo v začaranem krogu odtujitve. Drugače povedano. ISKANJE JE BLOKIRANO.

In kaj je pozitiven odnos ali ISKANJE? Stvar je v bistvu čisto preprosta. Če smo na manj drastičen način postavljeni pred dejstvo svoje drugačnosti, bomo začeli nenehno premišljevati, tuhtati, npr. zakaj je ženska zamenjala otroke za bilke in prej ali slej našli določen odgovor, ki bo za *dotično osebo* pravilen. S tem bo zamenjava, iluzija *izginila*. Tako bi npr. ta ženska lahko odkrila, da so bilke simbol rasti, razvoja, ki je najbolj očiten pri otrocih, njej pa mogoče manjka. Zato ji drugačnost servira iluzije: "Vidiš, taki so otroci, zakaj ne bi bila še ti takšna?" Tukaj je drugačnost obravnavana kot nezavedno, kar bomo pozneje še obravnavali. Odtujenost, blokiranje iskanja vodi v propad.

Drugačnost lahko kategoriziramo, a kategoriziranje ni razumevanje. Kategorija postane tisto, kar opredeljuje mod odnos do drugačnosti drugega človeka. Za skupek simptomov z imenom shizofrenija ne vemo točno, KAJ JE. Tudi če pri neki osebi ulovimo vse simptome, še nimimo pravice reči: "Ti si shizofrenik". Kategorija ne le zreducira drugačnost, temveč nas navede, da iščemo vzroke drugačnosti v tej kategoriji, iz forme in ne iz vsebine. Ko psihiater zdravi Petra - shizofrenika, zdravi v njem njegovo formo, etiketo in ne Petra v Petru. Namesto, da poskusim, kako močno je žganje, pogledam, koliko procentov ima. Kategorije so samo kažipot, koordiantna mreža v ravnini, nič drugega. Drugačnost je ireduktibilna, drugačnost je vedno samo drugačnost.

Drugačnost nam pomaga razumeti normalnost. To bi lahko opisali kot dialektični proces. Nezdrava normalnost producira drugačnost, iz katere se lahko vrnemo samo v zdravo normalnost. Formula je ista kot prej. Normalnost brez poznavanja "zgodbe" producira drugačnost, iz katere se s poznavanjem "zgodbe" lahko vrnemo v normalnost, ki postane boljša. Iz tega sledi, da je drugačnost ustvarjalni vir smisla, ciljev, spoznanj, ki nas obogati in spremeni (mogoče usodno, a vsekakor na boljše).

Ker smo rekli, je pomen drugačnosti v tem, da vodi k boljši normalnosti, lahko sklepamo, da je vsa negativnost drugačnosti posledica nerazumljenosti. Če našo drugačnost vidimo kot družbeno etiketo, t.j. kot vsako drugačnost, ki je in bo za vedno ostala v družbi, potem živimo v iluziji, da smo drugačni za zmeraj. Drugačnost, ki jo gledamo skozi družbene etikete, vodi v apatijo, saj ne nudi nobene možnosti za akcijo. Podobno apatijo zasledim tudi v psihiatriji, ki živi od "neozravljljivih" kategorij. Drugačni mora zato sprejeti sklep, da je pač drugačen, nedoumljivo, brez okvirov in vnaprejšnjih razlag. Odlepiti mora s sebe etiketo in se podati v iskanje neznanega, kajti drugačnost se da razložiti in opredeliti, a za to niso potrebne etikete, simboli, sezname simptomov, znaki... ampak zgodba. *Drugačnost je zgodba, ki jo govori življenje.*

Iz vsega tega bi lahko rekli tole: v procesu iskanja se drugačnost pokaže v čisto drugi luči. Drugačnost iščočega veliko nauči in na koncu iskanja je srečen, ker je bil prej drugačen. Kajti zdaj se je popolnoma spremenil, zdaj se je našel. Prvotna "očitna" drugačnost, to je norost, se spremeni v drugačno mišljenje. Drugačni pozna svojo zgodbo, ki je njemu lastna, zato je njegovo mišljenje nujno drugačno od drugih.

Na ta način posameznik spremeni svoj odnos do drugačnosti in si reče: "Zmeraj bom drugačen". Tako drugačnost dobi neko posebno filozofsko konotacijo. Prej je bila obravnavana psihološko - praktično, ob predpostavki, da jo je treba odstraniti, ker je negativna. *Človek, ki se ozdravi, mora začeti živeti svojo drugačnost, svojo zgodbo.* Zgodba je lahko npr. samo ta: "Prišel sem v umobolnico in se trudil, da pridem ven. Z voljo in disciplino mi je uspelo, ob tem pa sem se nekaj naučil, ko sem se uspel ozdraviti" (tak je primer Percevala). Tako se mora ta oseba sprijazniti z dejstvom, da je drugačna, da o določenih stvareh misli drugače in to mora peljati naprej.

Ta, filozofska drugačnost, je nekaj neopaznega in ljudje je ponavadi ne upoštevajo. Drug drugemu hočemo vsiliti nekaj, kar se ne sklada s svetovnim nazorom te osebe. Prepad med filozofijami različnih ljudi postane za iščočega, ko ni več primarno drugačen, hud problem. Če mora primarno drugačnost preseči, mora sekundarno sprejeti in to za zmeraj. Tako postane ta človek spet

iščoči, ko začne iskati zgodbo, ki ni samo njegova. Lahko postane religiozen, znanstvenik, filozof..., saj mu že vsakdanje delovanje postavlja nove, v bistvu čisto filozofske probleme, ki jih je treba rešiti.

Drugačni smo torej vsi in ponavadi se tega ne zavedamo. Drugačnosti ne smemo dojemati kot izolacijo, čeprav lahko vodi v osamljenost. Če se izoliraš, ostaneš edini na svetu in drugačnost izgubi pomen. Drugačni smo lahko le v interakciji z ljudmi, šele z razpravami, dialektičnim prežemanjem med jaz in ti se ta drugačnost vse bolj kristalizira in očiščuje. Tako drugačnost imajo stari ljudje s svojo modrostjo. Uspešno smo drugačni takrat, ko dosežemo stopnjo medsebojnega sprejemanja. Če pa želimo to doseči, je potrebno, da svojo drugačnost zdiferenciramo, sicer nas bo družba uvrstila (simbolno in dobesedno) tja, kamor ne spadamo.

Zdaj moramo ponovno definirati drugačnost. Zgodba ni nujno "psihoanalitična" zgodba, lahko je "pravljična" mojega svetovnega nazora (v najširšem smislu), lahko je zapis v mojem dnevniku. Gre za to, da je to MOJA zgodba (Jung bi rekel - mit). Torej gre za to, da je zgodba absolutno subjektivnega značaja in zelo občutljiva na vsiljevanje ("objektiviziranje"). Gre samo za odpiranje subjektivnosti in s tem za njeno spreminjanje. Drugačnost je torej subjektivnost. "Tista" drugačnost (norost) je preveč zaprta subjektivnost, kristalizirana drugačnost pa je odprta subjektivnost. Psihotik je s svojo psihozo naredil ščit pred drugimi in kar je pogubno, tudi ščit pred samim seboj. To pa je čisto psihološki problem.

Drugačnost se je dosedaj pojavljala v različnih pomenih. To je tudi posledica tega, da sem drugačnost poskušal razložiti brez pojma nezavednega, vsaj v psihoanalitičnem smislu. Ob upoštevanju nezavednega (dela duše, ki se ga ne zavedamo), se pojem drugačnosti spremeni in sicer:

1. Drugačnost je drugačnost, v kateri se kažem zunanjemu svetu (psihološka drugačnost).
2. Drugačnost je različnost med ljudmi (filozofska drugačnost).
3. Drugačnost je neka drugačnost v nas samih - t.j. nezavedno. V psihozi pride na dan ta vrsta drugačnosti in je vsiljiva tako za psihotika, kot za opazovalca. Drugačnost moramo zaradi tega dojemati na nek način ločeno od trpečega. Nezavedno je del duše, ki ni v celoti (ali pa nikakor) podvržena subjektivnosti, t.j. zavestni osebi. Drugačno vedenje zato ni popolnoma vedenje te osebe, ampak se tako "vede" sama drugačnost - nezavedno. Nezavedno se vsiljuje in nekaj hoče. Bolj učeno rečeno je potrebno poleg psihološke

in filozofske drugačnosti upoštevati tudi meta-psihološko drugačnost, t.j. nezavedno.

Na začetku sem rekel, da me zanima samo psihološka drugačnost, zdaj pa vidim, da je za njeno razumevanje potrebno predvsem razumevanje meta-psihološke drugačnosti. Zakaj tako? Primarno iščoč si lahko z razumevanjem meta-psihološke dimenzije drugačnosti uredi, osmisli tudi drugi dve dimenziji. Če (kot psihotik) vem, da mi psihoza hoče nekaj povedati, moram zato nujno sprejeti nek odnos do nezavednega, t.j. urediti psihološko stran odnosa do drugačnosti. Če skozi iskanje - zdravljenje dobim nekaj na znanje, moram biti prepričan, da je to znanje veljavno, da drugi lahko sprejmejo mojo drugačnost v filozofskem pomenu. Vse tri poti so neločljivo povezane in druga drugo omogočajo, t.j. pomagajo druga drugi pri uspešnem razreševanju. Bistveno je, da vemo, da sta psihološka in filozofska drugačnost samoumljivi, tretja - nezavedna - pa je težko umljiva, neverjetna, nemogoča in se je ljudje bojijo. Uspešno razumevanje prvih dveh zahteva dobro razumevanje nezavednega. Če se tega zavedamo, nam je kraljevska pot v nezavedno odprta. Od tu pa do teološke drugačnosti ni daleč, toda to pustimo za drugič.

Bistveno je to, da mi, laiki, upoštevamo drugačnost kot drugačnost, kot zgodbo, ki nam jo bo trpeči nekoč povedal. Do takrat pa čakajmo.